

Η ιστορία της φάτνης

Τάσος Ναούμης
Παιδίατρος

Κάθε χρόνο τέτοια εποχή στολίζονται σχολεία και δημόσιες πλατείες με χριστουγεννιάτικα δένδρα και φάτνες. Φάτνη βλέπουμε στα σχολεία, σε μπαλκόνια, στις αυλές των σπιτιών και στις βιτρίνες των καταστημάτων. Είναι γεγονός, η φάτνη αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των χριστουγεννιάτικων παραδόσεων. Ποια είναι η προέλευση και ποια η ιστορία της; Η φάτνη υπήρξε και παραμένει έθιμο της Καθολικής Εκκλησίας. Δεν υπάρχει σπίτι καθολικών χωρίς φάτνη, τα δε μεσάνυχτα των Χριστουγέννων οι καθολικοί εκκλησιάζονται σε ναούς στολισμένους με αγαλμάτια που αναπαριστούν τη Θεία Γέννηση.

Φάτνη στην ελληνική γλώσσα σημαίνει το παχνί. Στις καθολικές χώρες αναφέρεται με λέξεις που προέρχονται συνήθως από τη λατινική ρίζα *preserio* που σημαίνει επίσης παχνί: *presere* (ιταλικά), *presebre* (ισπανικά), *preserio* (πορτογαλικά). Οι Γερμανοί την ονομάζουν *Krippe* και οι Γάλλοι *crèche*. Οι Άγγλοι που βρίσκονται μακριά από τα καθολικά έθιμα δεν έχουν αντίστοιχη λέξη και αναφέρονται σε *nativity scene* (αναπαράσταση γέννησης) ή σε *Christmas crib* (χριστουγεννιάτικο κρεβατάκι).

Πότε και πώς δημιουργήθηκε το έθιμο;

Κατά τον μεσαίωνα οι αγράμματοι, που ήταν και η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων, αδυνατούσαν να διαβάσουν και να κατανοήσουν το Ευαγγέλιο, όπως αδυνατούσαν να κατανοήσουν και τη μεγαλύτερη γιορτή της χριστιανοσύνης. Δημιουργήθηκε λοιπόν η ανάγκη ευρέσεως ενός απλού «εποπτικού διδακτικού μέσου» που να περιγράφει, με τρόπο παραστατικό και απολύτως κατανοητό, το τι συνέβη τη νύκτα των Χριστουγέννων. Η φάτνη ως τρισδιάστατη αναπαράσταση υπήρξε προϊόν μιας μακράς διαδικασίας που διήρκεσε αιώνες και ωρίμασε με την ανάπτυξη και ωρίμανση των τεχνών και κυρίως της γλυπτικής.

Ήδη κατά τον μεσαίωνα οι μοναχές συνήθι-

ζαν τα Χριστούγεννα να νανουρίζουν ένα ομοίωμα του μικρού Χριστού, ντυμένο με πολύτιμα ρούχα και ακριβά κοσμήματα. Η συνήθεια αυτή εξαπλώθηκε σιγά-σιγά και με την προτροπή της εκκλησίας σε πόλεις και σε χωριά.

Στην Ιταλία, το 1223, ο (καθολικός) άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης λειτούργησε σ' ένα παχνί, στο οποίο μετέφερε ένα γαϊδαράκο και μία αγελάδα, με σκοπό να βοηθήσει τους χωρικούς να νοιώσουν καλύτερα τη χριστουγεννιάτικη λειτουργία. Πιο παραστατική θεία λειτουργία δεν μπορούσε να υπάρξει, γι' αυτό και ο Άγιος Φραγκίσκος θεωρείται (εσφαλμένα) ως εμπνευστής της φάτνης.

Τον 13ο αιώνα με την ανάπτυξη της γλυπτικής εμφανίζονται στις εκκλησίες ξύλινες ανάγλυφες εικόνες με παραστάσεις από τη γέννηση. Οι εικόνες ανήκουν σε πολύπτυχα που ανοίγουν ή κλείνουν, ανάλογα με την παράσταση των Χριστουγέννων που θέλουν να εξιστορήσουν.

Στο τέλος του 15ου αιώνα εμφανίζονται αξιόλογοι γλύπτες που μπορούν πλέον να κατασκευάζουν αγαλματίδια διαφόρων μεγεθών χρησιμοποιώντας ποικιλία υλικών. Αγάλματα με μάγους, βοσκούς, ζώα, Παναγίες και Χριστούς εκτίθενται στις εκκλησίες, μέσα σε φάτνες και βουκολικές παραστάσεις. Ο σκοπός της παρουσίας τους παραμένει καθαρά εκπαιδευτικός, γι' αυτό και η φάτνη δεν υπήρξε ποτέ αντικείμενο θρησκευτικής λατρείας. Είμαστε στην αρχή της μοντέρνας φάτνης. Για περίπου ένα αιώνα στήνονται φάτνες μόνο σε μοναστήρια και βασιλικές αυλές. Αναφέρεται η παρουσία φάτνης σε εκκλησία της Πράγας το 1562, στο Μόναχο (Βαυαρία) το 1607, στο Ίνσμπρουκ (Τυρόλο) το 1609 και στη Μεσσήνη (Σικελία) το 1609. Στη Σικελία εξάλλου υπήρχε ένα σπουδαίο κέντρο κατασκευής φάτνης στο Τραπάνι όπου δούλεψε περί το 1700 ο φημισμένος καλλιτέχνης Giovanni Antonio Matera του οποίου αριστουργήματα διασώζονται μέχρι και σήμερα. Τα αγάλματα κατασκευάζο-

νται από πηλό, ξύλο ή πέτρα και ντύνονται με ρούχα που χαρακτηρίζουν την εποχή τους και τον τόπο τους.

Το έτος 1734 είναι καθοριστικό για την εξέλιξη της φάτνης. Είναι η χρονιά που βασιλιάς στη Νάπολη της Ιταλίας γίνεται ο Κάρολος ο 3ος. Ο Κάρολος είναι γιος του καθολικού βασιλιά της Ισπανίας Φιλίππου του 5ου ο οποίος και τον μύησε στην παράδοση της φάτνης. Ο Κάρολος ξόδεψε άφθονο χρήμα και αφιέρωσε ατέλειωτο χρόνο για την κατασκευή της βασιλικής φάτνης. Το έργο ανέλαβαν κορυφαίοι τεχνίτες της Νάπολη, που δούλευαν στα φημισμένα μέχρι και σήμερα βασιλικά εργαστήρια κατασκευής πορσελάνης *carodimonte*. Οι πλούσιες οικογένειες της περιοχής δεν άργησαν να μιμηθούν τον βασιλιά τους συναγωνιζόμενοι στο ποιος θα παραγγείλει την καλύτερη φάτνη. Στη Νάπολη η κατασκευή φάτνης έγινε λαϊκή χριστουγεννιάτικη παράδοση, αφού πρώτα στόλισε τα πλουσιότερα σπίτια!

Τις δεκαετίες που ακολουθούν η Νάπολη γίνεται το σπουδαιότερο κέντρο κατασκευής φάτνης της Ευρώπης. Φημισμένοι τεχνίτες κατασκευάζουν τα κεφάλια των αγαλμάτων από πηλό, οι δε γλύπτες Francesco Celebrano και Giuseppe Sammartino πάντα υπογράφουν τα κεφαλάκια που κατασκευάζουν, πιστοποιώντας την αξία που αποδίδουν στο έργο τους. Στη συνέχεια τα βάφουν με ιδιαίτερη προσοχή και τους προσθέτουν γυάλινα εκφραστικά μάτια. Άλλοι τεχνίτες κατασκευάζουν ξύλινα πόδια και ξύλινα χέρια. Το πήλινο κεφάλι και τα ξύλινα άκρα συναρμολογούνται και στερεώνονται με συρμάτινο κορμό που καλύπτεται με πανιά. Το αγαλματάκι (που συνήθως δεν ξεπερνά σε ύψος τα 38 εκατοστά) ντύνεται με ρούχα. Το σύνολο χαρακτηρίζεται από κίνηση, χάρη και εκφραστικότητα. Ο Ιωσήφ και η Παναγία ντυμένοι απλοϊκά τοποθετούνται σε στάβλο ή σε σπηλιά. Γύρω τους παίρνουν θέση άγγελοι, βοσκοί και πρόβατα. Γύρω από τον στάβλο δημιουργούνται αναπαραστάσεις των δρόμων, των σπιτιών και της αγοράς της Νάπολης, όπου πλήθος από αγαλματάκια – ομοιώματα κατοίκων της πόλεως πάντα στα 38 εκατοστά – παίρνουν θέση μπροστά από μαγαζιά, καπηλειά, εκκλησίες η τη λαϊκή αγορά: πλανόδιοι, μητέρες με παιδιά, αχθοφόροι, μουσικοί, ζητιάνοι, αστυνομικοί, μεθυσμένοι συμμετέχουν στο σκηνικό. Ο ρουχισμός τους είναι ιδιαίτερα προσεγγμένος

και αναπαριστά με απόλυτη ακρίβεια το ντύσιμο των κατοίκων της πόλεως των αρχών του 18ου αιώνα, τα δε εμπορεύματα στα μαγαζιά, τα φρούτα, τα λαχανικά στη λαϊκή, τα κρέατα στην αγορά και τα όργανα μουσικής κατασκευάζονται με εξαιρετική αληθοφάνεια. Χλιδή και πολυτέλεια χαρακτηρίζει την εμφάνιση των μάγων και της συνοδείας τους.

Επί 300 χρόνια η παράδοση της φάτνης ξαναζωντανεύει κάθε Δεκέμβριο στη Νάπολη και ιδιαίτερα στις εκκλησίες της. Η ίδια όμως παράδοση συνεχίζεται και στη Γαλλική Προβηγκία με επίκεντρο τις πόλεις Μασσαλία, Αιξ και Αρλ. Εδώ η φάτνη δεν έχει ούτε την πολυτέλεια ούτε τις καλλιτεχνικές επιδιώξεις των Ναπολιτάνων. Τα αγαλματάκια είναι πηλίνα, διαστάσεως 2 έως 50 εκατοστών και παριστάνουν τους κατοίκους της υπαίθρου της Προβηγκίας ντυμένους με τα χαρακτηριστικά ρούχα των χωρικών του περασμένου αιώνα. Στις μικρές διαστάσεις τα αγαλματάκια είναι απλώς βαμμένα. Στις μεγαλύτερες διαστάσεις είναι ντυμένα με τα ρούχα της περιοχής. Το σκηνικό γύρω από τη φάτνη σχηματίζεται από βουνά, ανεμόμυλους και γιοφύρια, περισσότερώνες και στάβλους, πηγάδια και χωριατόσπιτα, όλα κατασκευασμένα σύμφωνα με τις παραδόσεις της Προβηγκίας. Τα αγαλματάκια ονομάζονται *santons* που στην τοπική διάλεκτο σημαίνουν μικροί άγιοι. Στα συνηθισμένα πρόσωπα της φάτνης προστίθενται όλοι οι κάτοικοι ενός χωριού της περιοχής, από τον τρελό του χωριού, που σκαρφωμένος στη στέγη του σπιτιού χαιρετά γιατί θεωρεί ότι ο κόσμος είναι όμορφα πλασμένος, μέχρι τον τεμπέλη μυλωνά, τον κλεφτοκοτά που τον συλλαμβάνει ο αστυνομικός, τον ψαρά με τα μπαγιάτικα ψάρια και τον τυφλό του χωριού. Έχουν καταμετρηθεί 2.000 διαφορετικά αγαλματάκια πλασμένα από ένα μόνο από τους καλλιτέχνες της περιοχής. Η παράδοση είναι τόσο ισχυρή που κάθε χρόνο στο λιμάνι της Μασσαλίας γίνεται πολυήμερο παζάρι όπου αγοράζουν οι Μασσαλιώτες καινούργια “σαντόν” για τη φάτνη τους, η δε εκκλησία της πόλεως Αρλ μετατρέπεται τον μήνα Δεκέμβριο σε μία απέραντη φάτνη.

Η φάτνη έχει χάσει πια την αρχική διδακτική της σημασία. Όμως οι Μασσαλιώτες κοντά στις φάτνες τους ξαναγίνονται παιδιά, όπως παιδιά γινόμαστε λίγο πολύ όλοι μας τις όμορφες αυτές ημέρες.

Καλά Χριστούγεννα